University Of Human Development
8th International Scientific Conference
Reform and Political Change
14-15 july 2021

پێگەی مێژوو لە لێکۆڵینەوەکانی ئایندەناسی دا

هەردی مەهدی میکە
زانکۆی سلێمانی، ناوەندی کوردستان بۆ دۆکیۆمێنت و لێکۆڵینەوەی ئەکادیمی

مێژوو وەک یەکێک لە بوارەکانی لێکۆڵینەوە مرۆییەکان و پەیوەندییەکی توندوتۆڵیشی بە سیاسەت و لێکۆڵینەوەکانییەوە هەیە، لێکۆڵینەوەکانی ئایندەناسییش وەک بوارێکی تازەدەرکەوتووی نێو دنیای لێکۆڵینەوە زانستییە کاریگەر و پەرەپێدراوەکان و جێگەبایەخی بوارەکانی سیاسەت، ڕۆڵی کارتێکراو و کارتێکەر بۆ یەک دەبینن. هەرچی بواری لێکۆڵینەوەکانی ئایندەناسی هەیە بە سوودوەرگرتن لە بوارە پسپۆڕییەکانی دیکە و لێکۆڵینەوە مرۆیی و زانستییەکان، یاخود بە بەکارهێنانی ڕێبازنامەکانی نێوپسپۆڕیی(Interdisciplinary) و فرەپسپۆڕیی (Multidisciplinary) زەمینەی لێکۆڵینەوەکانی خۆیان دەوڵەمەند دەکەن، یەکێک لەو بوارانەی توێژەرانی بواری ئایندەناسی ناتوانن چاوی لێ بپۆشن، توێژینەوە مێژووییەکان و بە پێچەوانەشەوە. لێرەدا کار لەسەر ئەو دوو ئاراستە جیاوازە کراوە کە لەهەردوو کێڵگەی لێکۆڵینەوەکانی ئایندەناسی و مێژوودا بەدی دەکرێن کە ڕابردوو و ڕووداوەکانییەتی لەلایەک و ئایندە و سیناریۆکانییەتی لە لایەکی دی.
ئەم توێژینەوەیە هەوڵ دەدات بەدووی وەڵامی چەند پرسیارێکی سەرەکییەوە بێت: زەمینەی هاوبەش و پەیوەندیی مێژوو وەک بوارێکی لێکۆڵینەوە مرۆییەکان بە لێکۆڵینەوەکانی ئایندەناسییەوە چییە؟ ئەرک و ئامانجی هەردوو بوارەکە چییە؟ وشە کلیلیە هاوبەشەکانییان کامانەن؟ لە کوێدا مێژوو دەبێتە زانستی یاریدەدەری لێکۆڵینەوە ئایندەییەکان؟
چوارچێوەیەی تیۆریی لێکۆڵینەوەکەش، ئەوەیە کە مێژوو وەک زانستێکی زیندوو و هاوچەرخ و کۆمەککار سەیرکراوە کە ڕابردوو لە ئێستادا زیندوو دەکاتەوە و لە بوارەکانی سیاسەتی ئایندەیی و ئایندەناسیدا وەگەڕی دەخات و بەمەش لە ڕابردووگەرێتی و داستانئامێز دەربازی دەکات بۆ ئەمەش سود ئامرازەکانی دەرکی ڕووداو و ڕاڤە و گشتاندن و پێشبینیی و خەیاڵ وەردەگرێت و لە کۆمەکی توێژینەوەکانی ئایندەناسیدا وەک یەکێک لە پێکهێنەرەکانی نێوپسپۆڕی ڕاڤەی ئایندەکاندا ڕۆڵ دەبینێت، بۆ ئەم چوارچێوەیەش سود وەرگیراوە لە تێز و دیدگاکانی هەریەک لە مێژوونووسانی وەک کرۆچی، توینبی، کالینگوود و ...تاد، هاوتا بە سوودوەرگرتن بە لەدیدگای کەلەپووری زانایانی مێژوونووسانی موسڵمانی سەدەکانی ناوەڕاست.
گرنگی توێژینەوەکە، بۆ ئەوە دەگەڕێتەوە کە کارکردن لە سەر پەیوەندی مێژوو و ئایندەناسی هەم مێژوو لە ڕابردووگەرێتی دووردەخاتەوە و هەم لێکۆڵینەوەکانی ئایندەناسیش پتر واقیعیانەتر و زەمینەسازتر دەکات بۆ دەستنیشانکردن و هاوکارییکردنی بوارەکانی سیاسەت، چاکسازی سیاسیی، بەڕێوەبردن و کایەکانی دیکەی کۆمەڵگە لە هەڵبژاردنی ئایندەیەکی باشتر لەنێو ئەو ئایندانەی کە لە پێشی هەر کۆمەڵگە و تاکێکیدایە. لەوەش زیاتر لە کتێبخانەی کوردی و توێژینەوە مێژووییەکان و ناوەندە ئەکادیمییەکانی کوردستاندا کەمتر لاکراوەتەوە لەوەی بوار و لێکۆڵینەوەکانی مێژوو وەک زانستێک وەگەڕ بخرێن بۆ تێگەیشتن لە ئایندە.
ئامانجی توێژینەوەکە گەڕانە بەدوای دۆزینەوەی زەمینە هاوبەش و پەیوەندییە یەکانگیرە کاریگەرەکانی نێوان هەردوو بوارەکانی ئایندەناسی و مێژوو و بەڵگاندنیان لە ڕێی شیکردنەوەی ناوەڕۆک و ئەرک و میتۆدەکانیانەوە.
ڕێبازنامەی توێژینەوەکە، وەسفی-شیکارییە و پەیتاپەیتاش سوودی لە میتۆدە مێژوویی و بەراوردکارییەکان بۆ ڕوونکردنەوەی پێناسە و سەرهەڵدان و زەمینەهاوبەشەکانی هەردوو گۆڕاوەکەی توێژینەوەکە، وەرگرتووە.
توێژینەوەکە دابەشکراوە بەسەر چەند تەوەرێکی سەرەکیدا: ١. ناساندن و مەبەست و میتۆدی مێژوو، ٢. پەیوەندی مێژوو و گشتاندن و پێشبینی زانستی، ٣. ناساندن و مەبەست و میتۆدەکانی ئایندەناسی ٤.مێژووی ئایندەیی ٥. مێژوونووس لە نێوان ڕابردوو و ئایندە و خەیاڵدا ٦.مێژووی ئایندە لە پرۆگرامەکانی خوێندندا.

http://doi.org/10.21928/uhdiconfrpc.pp184-194

یەکەم: ناساندن، مەبەست و میتۆدی مێژوو

مێژوو، لە زمانە ئەوروپییەکاندا لە چەمکی (History)ەوە بە شێوەی جیاواز وەرگیراوە و هاوواتای وشەی مێژووە لە زمانی کوردیدا. ڕیشەی وشەکە لە وشەی (Histore)ی یۆنانی و زاراوەی ئایۆنی (- Ecotopia هیستۆریا)ەوە وەرگیراوە، لەزمانەکانی دیکەی وەک: ئینگلیزی (History) و فەرەنسی (Histoire)، ئیتالی (Storia) و ئیسپانی (Historia)ی بۆ بەکاردێت. بە نزیکەیی بەمانای گێڕانەوەی واقیع و ڕووداوەکانی ڕابردوو دێت. بە واتایەکی وردتر واتە گەڕان بە دوای هەرشتێکدا کە زانینی شایستە بێت. (حضرتی, ١٣٩١, لاپەرە ٣٧)

ڕەنگە شوێنەواری سۆمەرییەکان دەرخەری ئەو ڕاستیەبێت کە مێژوو و تۆمارەکانیان ئاماژەن بۆ گرنگیدانیشان بە مێژوو، بەڵام یۆنانییەکان یەکەمینی گەلانێک بوون کەهەوڵیانداوە ڕەهەندی فەلسەفی و مەعریفییان داوەتە پاڵ مێژوو، ئەوان لە مێژوو وەک جۆرە خوایەک سەیر کردووە و خواوەندێکیان بۆ تاشیووە، "کلیۆ-Kleo" خوای مێژوو بوو و هیرۆدۆت(دەورووبەری 484 ق.م - 425 ق.م) کە نازناوی باوکی مێژووی بەبەردا براوە، کتێبی مێژووی خۆی بە کلیۆ- خواوەندی مێژوو دەستپێدەکات، ئەم وشەیە لە یۆنانیدا بە مانای شانازی و بەرزەناوی و شکۆداری هاتووە، کە لە ئەنجامدانی کارە مەزنەکانەوە دەستدەخرێت. لە ئەفسانەکانی هیلینیشدا کلیۆ پاسەوانی کارەکانی پاڵەوانانە، بە گوتەی توینبی هیرۆدۆت، کتێبی مێژووی خۆی لەبەر ئەوە نووسیووە، کە یادەوەری کارە درەوشاوەکانی یۆنان و بێگانەکان فەرامۆش نەکرێن. (العابدینی, ١٣٨٨, لاپەرە ٨)

ئیبن خەلدون(١٣٣٢-١٤٠٦) سەبارەت بە پێناسەی مێژوو، باوەڕی وایە ڕامان و لێکۆڵینەوەیە، گەڕانە بەدوای هۆ و مەبەستی کائینات و بنەما وردەکانیان، زانستی چۆنێتی ڕووداوەکانە و هۆکارە قوڵەکانیان، ئامانجی هەڵگۆزینی حیکمەتی قوڵە، هەروەها پێی وایە هونەرێکە لەسەر دۆخی ڕابردووی گەلان، ئەخلاق و پێغەمبەران و ڕەوتی دەرکەوتنیان و پاشاکان و چۆنێتی دەوڵەتداری و سیاسەتیان ڕامان دەگرێت، بۆ ئەوەی بەباشەکانیانەوە ئیقتیدا بکرێت و بۆ دین و دنیا سوودی لێوەربگیرێت. (خلدون, ٢٠٠٤, لاپەرە ٨١)

بۆ دیاریکردن و ڕیشەکانی ئێستاییبوونی مێژوو و ڕامان لە ئایندەناسی و نزیککبوونەوە لە وەڵامی پرسیارەکانی توێژینەوەکە، پێویست بە گوزەرکردن بە ناساندنی مێژوونووسانی دنیای ئیسلام و کورد و پاشان هی هاوچەرخیش دەکات. لەنێو مێژوونووسانی دنیای ئیسلامدا، سەبارەت بە مەبەستی نووسینەوەی مێژوو، چەندینیان لە بەرایی کتێبەکانیاندا ئاماژەیان بە هۆی نوسینی بەرهەمەکەیا کردووە، لەوانە:-

ئیبن مسکویە(٩٣٢-١٠٣٠) لەبارەی نووسینی کتێبەکەیەوە (تجارب الامم)دەڵێت: "من لەبەرئەوەی سەرگوزەشتەی خەڵکان و کارنامەی شاکان گەڕاوم و خوێندمنەوە و سەرگوزەشتەی وڵاتان و نامە مێژووییەکانم خوێندەوە، لەوانە شتانێکم هەڵێنجا کە دەتوانرێت پەندیان لێوەربگیرێت، چونکە هەمیشە لەو ڕووداوانە دێنەوەپێش و هاوشێوەکانی دووبارە دەبنەوە... هەروەها لە ڕووداوەکان، نموونەکان بدۆزینەوە کە لە ڕابردوودا ئەزموون کراین و ئەزموونەکانی ئەوانی دی، ببنە ڕێنمایی ئایندەکان. (مسکویە, ١٣٧٦, لاپەڕەکان ٥١-٥٢)

ڕەشیدەدین فەزلوڵای هەمەدانی(1247 - 1318)یش لە کتێبی "جامع التواریخ-تاریخ آل سلجوق"دا لەبارەی هۆکاری نووسینی مێژووەکەیی و پێناسەی زانستەکەیەوە دەڵێت: "زانستێکە پاشایان پێویستیان پێیەتی، پاش زانستەکانی یەکتاپەرستی و ئەحکامی شەرعی پێغەمبەرێتی و ئەرکانی دین، ڕەوتی پەسەندی پاشاکان و مێژووی پاشاکانی ڕابردووە، بۆئەوەی لەسەری بووەستن و ڕێبازی هەریەکێک لەوانەی ڕابووردوو بزانن، ئەوەی پوختەی ئەخلاقی پێشینانە و هۆکاری بڵندی و شکۆیە لە دنیادا و مایەی پاداشت و لێخۆشبوونە لە دوارۆژدا هەڵبژێرن و ئەو نموونانە بکەنە پێشەوایان و شوێنکەوتەیان بن... بەحوکمی ئەم بەرایییەی باسکرا پێویست بوو لەبارەی بنەماڵە و پەیوەندی و ئاداب و ڕەوتی پەسەندکراویانەوە، ئەم کتێبە بنووسم" (همدانی, ١٣٨٦, لاپەڕەکان ٢-٣)

لای بەیهەقی کە لەسەدەی پێنجەمی کۆچیدا ژیاوە(١٠٩٧-١١٦٩)، "مێژووەکان" خەزێنەی نهێنی کاروبارەکانن، ڕاستەوخۆ بوارێکە خزمەتی ئاین و ئاوەدانی و مرۆڤ دەکات، باوەڕی وایە مێژوو پەند و مۆچیاری و وانەدادانە، خەڵک لە زیانەکان وەئاگا دێنێت" هەروەها لەبارەی سوودەکانی دیکەی مێژووەوە دەڵێت "هەرچی لەبەرژەوەندی کۆمەڵگەدایە لەبەرچاوی دەگرێت"، ئەو سودی مێژوو وادەبینێت کە وەک زانستی پزیشکان وایە چۆن لە نەخۆشی پێشینەکان و چارەسەری پزیشکانی پێشتر ئەزموون کراوە و چارەسەر دۆزراوەتەوە و بەوانە ئیقتدا دەکرێت، ئاواش لە ڕووداو و مێژووە بابەت و چارەسەر دەدۆزرێتەوە و ڕەچەتەی لێساز دەکرێت و ڕێنمایی لێدەردەهێنرێت بۆ پابەندبوونی پاشینەکان. هەروەها لەم ڕێگەیەوە خۆشگوزەرانی و ئاسودەییەک پێشینەکان پێیگەیشتوون بینرێت و هەرچی زیانە {بۆ ئایندە} دووری لێ بکرێت. بەیهەقی ئاوا پوختی دەکاتەوە کە زانستێکی چێژبەخشە و ڕێ ڕۆشنکەرەوەیە چ بەرەو باشییەکان و چ پەرێزکاری لە زیان و خراپەکان. (البیهقی, ١٣٦١, لاپەڕەکان ٧-٩)

مێژوو لای سەخاوی(١٤٢٧-١٤٩٧م) هونەرێکە تێیدا بەدوای ڕووداوەکانی زەمان لە ڕووی شوێن و کاتەوەیە، تەوەرەکەی مرۆڤە و کات و ئەو مەسەلانەی لە دەوروبەریدان، بە واتایەک تۆماری هەر کردە و شتێکە کە لە مرۆڤەوە سەرچاوە دەگرێت لە ڕابردوودا، بە جۆرێک پەیوەندی بە ژیانەوە

http://doi.org/10.21928/uhdiconfrpc.pp184-194

هەبێت و بەرهەمی کردە جیاوازەکانی بە جیاوازی هێزی و جۆرایەتی مەدارەکەیەوە. ئیتر لە سیاسی، کۆمەڵایەتی، ئابووری، سەربازی و کولتووری بێت. (السخاوی, ١٩٨٦, لاپەڕەکان ١٨-١٩)

شەرەفخانی بەدلیسی(١٥٤٣-١٦٠٣) لەبارەی گرنگی مێژووەوە، هەمان باوەڕی کتێبی "روضة الصفا"ی میرخواند-ی گواستۆتەوە و پشتیوانی کردووە: مێژوو لە خۆگری دە تایبەتمەندی و سوودە: ناسینی مرۆڤ، چێژبەخشە و یادەوەری پارێزە، گێڕانەوەی جیاواز و دەرخەری ڕاستینە و هەڵەیە، هەق لە ناهەق جیادەکاتەوە، ئەزموونی زۆر کۆدەکاتەوە، گەر مێژوو ئامادەگی هەبێت و ڕووداوێک بێتەپێش ئیتر ڕاوێژکار پێویست نییە، هەستکردن بە مێژوو و ڕووداوەکانی مایەی کارایی عەقڵە، هۆکاری دەوڵەمەندکردنی ڕا و دروستبڕیاردان و بەڕێوەبردنی کاریکە، مرۆڤە ئاگادارەکان بە مێژوو بە چەند بەرامبەر لە کەسانی دیکە بە ئارامی و پەسەندی دەگەن، هەروەها زانیاری و ناسینی باشتر دەداتە پاشاکان و پەند و مۆچیاری باش دەداتە ئەوانەی ئەهلی بیرکردنەوەن. (بدلیسی, ١٣٧٧, لاپەڕەکان ٢ و ٦-٧)

ڕەنگە ئەم باوەڕەی میرخواند و بەدلیسی کەمێک لەگەڵ دیدگا نوێکانی مێژوونووسینی هاوچەرخ و قوتابخانەکانیدا، تەبا نەیەتەوە، بەڵام لەوەدا هاوبەشە لەگەڵیاندا کە مێژوو وابەستەیە بە زانستی سیاسەت و بەڕێوەبردنی کۆمەڵ و هاوکاریی باشتربینی ئایندە و باش بەڕێوەبردنی ئەمڕۆیە.

لە مێژوونووسی هاوچەرخیشدا، بە شێوازی دیکە واتا و کرۆکی مێژوو و ئامانجەکانی ڕوونکراوەتەوە، خستنەڕووی بۆچوونی ر.ج.کالینگود(١٨٨٩-١٩٤٣) فەیلەسوف و مێژوونووس، زۆر توێی دیکەی بواری مێژوو ڕوونتر دەکاتەوە، ئەو باوەڕی وایە زانستی پەیبردنە بە نەزانراوەکان، نەزانی مرۆڤ بۆ هەرشتێک دەبێتە بابەتی مێژوو، ئەو لە جیاوازی زانستێک لەگەڵ یەکێکی دیکەدا، بریتییە لە جۆری دۆزینەوەکانی ئەو زانستە(کشفیات)، مێژوو چ جۆرە دۆزینەوەیەکی لەباردایە؟ مێژووش بەدوای ئاشکراکردندایە و بۆ ئەم ئامانجەش ڕێباز و ئامرازی پێویست بەکاردەهێنێت. بەڵام تەوەری سەرەکی ئەو دۆزینەوانە لە دیدی مرۆڤەکانەوەیە، واتە مرۆڤ-تەوەرە، بۆیە دەڵێت بابەتی سەرەکی مێژوو ئەوەیە "کردە"کانی مرۆڤ کەشف دەکات و بەدوای ئەوانەوەیە، بەدوای پرسیاری ئەوەوەیە مرۆڤ چ کردەیەکی ئەنجام داوە؟

لێرەدا پرسیارێکی گرنگی دێتەپێش، کەواتە مێژوو بۆ چییە؟ کەسێک بیەوێت وەڵامی ئەم پرسیارە بداتەوە پێویستە بیر لەوە بکاتەوە کە نووسین و وتنی شتێک بۆ شتێکە(ئامانجێکە)، واتە جیاوازی دۆزینەوەیە لە نێوان ئەلف و بێ-دا، بەو مانایەی "ئەلف" بۆ شتێک باشە و "ب" شتێکی بۆ باشە، مێژوو ئەمەیە دەگێڕینەوە بۆ شتێک کە ئەم گێڕانەوەیەی پێویستە.

کالینگود لەوە زیاتر دەڕوات و دەڵێت "مێژوو بۆ خۆناسینی مرۆڤە. بۆچی گرنگە مرۆڤ خۆی بناسێت، لێرەدا ناسینی خۆ، بە مانای ناسینی تایبەتمەندییە کەسێتییەکان و ئەو شتانەیە کە مرۆڤێک لە یەکێکی دیکە جیادەکاتەوە، بەڵکو چییەتی (ماهییەتی) ئەوە لە پێگەی مرۆڤبووندا. خودناسی بەو مانایە دێت کە یەکەم: بزانێت مرۆڤبوون واتای چییە، دووەم: بزانێت هەبوونی ئەو جۆرە مرۆڤەی کە تۆیت، چییە؟ سێیەم: بزانێت هەبوونی ئەو جۆرە مرۆڤەی کە تۆیت و کەسی دیکە نییە چییە؟ خودناسی واتای ئەوەیە بزانێت چی دەتوانێت ئەنجام بدەیت و ئەوەش بزانێت کە هیچکەس نازانێت چی بکات تەنها لەو ڕێگەیەوە نەبێت کە دەبێت هەوڵ بدات، تەنها سەرەداوی ئەوەش کە مرۆڤ دەتوانێت چی بکات، شتێکە کە کردە و کارە. لەبەرئەوە بەهای مێژوو ئەوەیە کە ئێمە فێردەکات مرۆڤ چی کردووە و بەمشێوەیە تێیان دەگەیەنێت مرۆڤ چییە". (کالینگود, ١٣٨٩, لاپەڕەکان ١٧-١٨)

لێرەوە بایەخی مێژوو ڕووندەبێتەوە، مرۆڤ بۆ ئەوەی بزانێت لە ئایندەدا دەتوانێت چی بکات، دەبێت ئەو وەڵامەی لابێت، چی پێدەکرێت؟ مرۆڤیش تواناکانی و هەبوونی پێناسەکراوە، دەبێت بگەڕێتەوە بزانێت چی کردووە؟ واتە خۆی بناسێتەوە، وەڵامی ئەوەی مرۆڤ چی کردووە، ڕێک کرۆکی کار و ئامانجی مێژووە و وابەستەشە بە کات و شوێن و ئەو کەرەستانەی بەردەستی و پەیوەندییەکانی، کە هەمان ڕەگەزی سەرەکی بەردەم هەر پرۆسەیەکی ئایندەبینیشن.

لەبارەی میتۆدی توێژینەوەکانی مێژووشەوە، گەرچی لە دنیای هاوچەرخی نێو توێژینەوە زانستیەکاندا، زیاتر میتۆدەکانی فرەپسپۆڕی و نێوپسپۆڕی ڕوو لە برەون، بەڵام چەندین میتۆدی تایبەت بە هەر زانستێکیش سەرەتا هەبووە، لەگەڵ ئەوەشدا مانای ئەوەنییە سنووری کۆنکرێتی بۆ هەر زانستێک دانراوە و ناتوانرێت میتۆدی هاوسێ و هاوزانستەکانی دیکە بۆ توێژینەوە بەکاربهێنێت، بەڵام برەودارترین میتۆد لای لێکۆڵەرانی مێژوو خودی میتۆدی مێژووییە، کە میتۆدێکە لێکۆڵەران بۆ زانینی ڕووداوەکانی ڕابردووە، لەبەرئەوەی هەمیشە مرۆڤ ئارەزووی زانینی ڕووداوە پێشینەکانی هەیە، ئەمەش نەک تەنها لەبر فزوڵییەتەکەی، بەڵکو بەو ئیعتیبارەش کە زانینی ڕابردوو ڕۆشنکەرەوەی ئێستا و پێشبینیکردنی ئایندەیە. (انور حسین عبدالرحمن و عدنان حقی شهاب زنکنة, ٢٠٠٧, لاپەڕەکان ١٢-١٣)

هەر میتۆدێکی مێژوویش لانیکەم پێویستی بە چەند هەنگاوێکی سەرەکییە: ١.دیاریکردنی کێشەی توێژینەوە و پرسیاری سەرەکی، ٢.دارشتنی گریمانە، ٣.کۆکردنەوەی داتا و زانیارییەکان(سەرچاوەکان: شوێنەوار، بەڵگە، دەستنووس، کتێب، بڵاوکراوەکان، بەیان و پەخشنامەکان، دیدار و

http://doi.org/10.21928/uhdiconfrpc.pp184-194

چاوپێکەوتنەکان و مێژووی زارەکی و ...تاد)، ٤. هەڵسەنگاندن و ڕەخنەکاریی سەرچاوەکان، ٥. ڕاڤەی داتا و سەرچاوەکان، ٦. نووسینی تـوێژینەوەکە. (انور حسين عبدالرحمن و عدنان حقي شهاب زنكنة, ٢٠٠٧, لاپەڕەکان ١٨-٢٨)

دووەم: مێژوو و گشتاندن و پێشبینی زانستی

لەبارەی پەیوەنـدی مێـژوو و پێشـبینی و گشـتاندنەکانەوە، کە دوو لە تایبەتمەنـدییە گشـتییەکانی هەر زانسـتێکن،(لە ڕەگەزەکانی لێکـۆڵینەوەکانی ئایندەناسیشن)، ئیدوارد کار دەڵێت: "مێژوو بە فەزڵی گشـتاندنەکانییەوە گەشـە دەکات". ئالتونی مێژوونووسـیش لە کتێبی مێژووی نوێی کامبرێج-دا دەنووسێت: "ئەوەی مێژوونووس لە هەموو ئەوانەی دیکە جیادەکاتەوە کە ڕووداوە مێژووییەکان کۆدەکەنەوە و ئەرشـیف دەکەن، گشـتاندنەکانییەتی"، هەروەها لە کۆکاری مارکس و ئەنگڵزیشدا ئاوا باس لەم پرسە کراوە: ڕووداوە مێژووییەکان هاوشێوەی یەک ڕوودەدەن بەڵام لە ژینگەی جیاوازدا، ئەمەش وادەکات، دەرئەنجامی جیاوازییان لێ دەرکەوێت، بۆیە بە لێکۆڵینەوە لە هەموو وەرچەرخانەکان بە شێوەی جیاجیا و پاشان بەراوردکردنیان، ئەوسا ئاسان دەبێت کلیلی دەرک و تێگەیشتن بۆ ئەم دیاردەیە دەستبکەوێت. سـەبارەت بە وانەفێربـوون لە مێژووش ئیـدوار کار دیسـانەوە ئامـاژە بەوەدەکات کە فێربوون لە مێژووەوە، بریتی نییە لە پرۆسەیەکی تاک ڕەهەند و یەک ئاراستە، بەڵکو ئاراسـتەیەکی دیکەی پرۆسـەکە ئەوەیە کە لەبەر ڕۆشـنایی زەمەنی ئێستاوە لەبارەی ڕابردووەوە بزانین و بیناسین، بۆیە ئەرکی مێژوو بریتیە لە هاندانی تێگەیشتنی قوڵتر بۆ هەریەکە لە ئێستا و ڕابردوو و پێکەوە گرێدانیان. (هاشم يحيي الملاح و آخرون, ١٩٨٨, لاپەڕە ١٩)

بۆ بابەتی پێشبینیکردنیش لە مێژوودا، پێشبینی زادەی یاسامەندی و زانستیبوونی هەر کارێکە، هەر دیدگایەک لە مەسەلەیەکی پێشتریدا تاوتوێ بکرێت شایستەیی ئەوەشی لێدەکرێت کە سەرنج و پێشبینیشی لێبهەڵێنجرێت. ئەگەر مێژووش شوێنکەوتەی ڕێکار و یاسا شایسـتەکانی دۆزینەوە و پشـکنین بێت، ئەوا شایەنی پێشبینیکردنیشە. لە زانستی مێژووشدا، ئەم بنەمایە تارادەیەک پەسەندکراوە و بەو واتایەی کە پەیوەستە بەوەی بابەتی لێتـوێژینەوەی ئەم زانستە لەخۆگری هۆکارناسی، شایسـتەی دووبارەبـوونەوەی ئەزمـوون و ئەزمـونکردن بێـت. لەبەرئەوە بـۆ ئەم زانسـتەش پێشـبینیکردن ڕەوایە و کردەنییە. (واسعی, ١٣٨٨, لاپەڕە ٥٣) مێژوونووس ئەرکێتی و پێویسـتە گشـتاندن بۆ کار و ڕووداوەکانی ئاینده هەڵێنجێت، ڕاستە پێشـبینییەکانی زۆر دیاریکراو و چوارچێوەداری کۆنکرێتی نین، بەڵام لەگەڵ ئەوەشدا بەسوود و تەندروستترن و نزیکترن لە زۆر کایەی دیکە کە پێشبینی دەکەن، چونکە مێژوونووس کاری وەک کاری زانایەکە کە دۆخێک دەخوێنێتەوە و پاشان بە توانای خۆی گریمانەی ڕوودانی ڕووداوێک دەکات. (هاشم يحيي الملاح و آخرون, ١٩٨٨, لاپەڕە ٢٠)

سێیەم: ئایندەناسی؛ ناساندن و زەمینەکانی دەرکەوتنی

ئایندەناسی، لەو بابەتانەیە کە دەتوانرێت بەسەرەکیترین ئەنگێزەی دەوڵەمەداران، بیرمەندان و زۆرێک لە لێکۆڵەرانی دوادەیەکانی ڕابردوو لە قەڵەم بدرێت. چونکە بەدوای ناساندن، داهێنان، پێشکەشکردن، ئەزمـوون و هەڵسـەنگاندنی ئاینـدە مـومکینەکان و گریمـانکراوەکانەوەیە، تا لەبەر ڕۆشـنایی بەهـاکانی کۆمەڵگە، ئاینده سازگارەکان هەڵبژێردرێن و بۆ هێنانەدیی گونجاوترین ئایندەش زەمینەسازی و پایەدارێژی بۆ بکرێت.

ئایندەناسی (کوردی/سۆرانی)، بە هاوواتای چەمکەکانی آیندەپژوهی-فارسی، دراسات المستقبلية-ی عربی و "Futures Study"-ئینگلیزی دانـراوە، وشەی "Futures" بۆیە بە کۆ(جمع) بەکارهێنـراوە، چـونکە بەسـوودوەرگرتن لە بەشـێکی زۆر لە ڕێـازەکانی لێکـۆڵینەوە (میتۆدۆلـۆجییەکان) و لەجێـی وێناکردنی "یەک ئاینده"دا، بە گومانکردنە سیستماتیزەکراو و عەقڵییەکان، چەندین ئایندەی وێناکراو لەبەرچاو دەگیرێن.

یەکێک لە پێناسەکانی ئایندەناسی: کۆمەڵە هەوڵێکە بە سوودوەرگرتن لە جیاکردنەوە، شرۆڤەی سەرچاوە، نموونەکان و هۆیەکانی گۆڕان یان جێگیریی، کار بـۆ وێنـاکردنی زەینیی ئاینـدەکان و بەرنامەڕێژکردنیـان دەکات. ئاینـدەناسی دەریـدەخات چـۆن لە دڵی گـۆڕانکارییەکان (یان گـۆڕاننەکردن)ی "ئەمـڕۆ"، واقیعییەتی "سبەینێ" بەرهەم دێت. (آرزو بخشنده، رمضان جهانیان, ١٣٩٧, لاپەڕە ٦٥)

لە پێناسەیەکی دیکەدا، هاتووە ئایندەناسی: بابەتێکی سەربەخۆیە و بە شـێوەیەکی میتۆدی سـەرقاڵی لێکـۆڵینەوەکانی ئاینـدە دەبێـت. ئەم بـوارە وێناگەلێک لەبارەی ئاینـدەوە دەخاتە بەردەسـتمان تا لە کاتی ئێسـتادا، لەسـەر بنەمـای ئەو وێنـایانە بتـوانین بە شـێوەیەکی گونجـاوتر و پێویسـتتر بـڕیار بـدەین. ئەم وێنـایانەش لە سـێ جـۆردا پۆلێنبەنـدی کراون: ئاینـدەمومکینەکان، ئاینـدە ئەگەرییەکان(ئیحتیمالییەکان) و ئاینـدە خـوزراوەکان. پەیوەسـت و نزیـک لەم پێناسەیەش، وندڵ بێل کە یەکێکە لە بیرمەندەکانی ئەم بـوارە، ئاینـدەناسی بەم شـێوەیە دەخـاتەڕوو: "بە بـوارێکی سـەربەخۆ لەقەڵەم دەدرێـت، ئامـانجی

http://doi.org/10.21928/uhdiconfrpc.pp184-194

لێکـۆڵینەوەی ڕێکخـراو و ڕێـازداری ئاینـدەییە" ئایندەناسـان (لێکـۆڵەرانی ئاینـدەیی) بەدوای دۆزیـنەوە، داهێنـان، پێشکەشـکردن و ئەزمـون و ئایندەمومکینەکان، ئەگەرییەکان و باشترینەکانەوەن. (تعريف آيندەپژوهی, ١٣٩١)

ئایندەناسی، بوارێکی نوێی نێو دنیای لێکۆڵینەوەکانە، کە بەنێو سەرجەم زانست و بوارەکانی لێکۆڵینەوەی دیکەدا مانۆڕ دەکات، دەپشکنێت و سوودیان لێوەردەگرێت و ئەنجامگیریی پێویست لەو گەڕانەدا وەدەست دەخات و دەیانخاتەڕوو.

گەرچی ئـارەزووی مـرۆڤ و بیرکردنـەوە لە پێشـبینیکردنی ئاینـدە، بـە هـۆکاری جیـاواز، زۆر کۆنـە، ڕەنگـە سـەرەتاکەی بـۆ دەرکـەوتنی مرۆڤـی زیرەک(Homo sapiens) بگەڕێتەوە، ئەو کاتەی ئەم بوونەوەرە نوێیە بەرەبەرە لە پرۆسەی بەکارهێنانی مێشك لە بەڕێوەبردنی ژیاندا چەندین پرسیاری نوێی لەسەر ڕابردوو، ئێستا و ئایندەی خۆی و کۆمەڵگاکەی دەکرد. ئایندەبینیش، چ وەك ترس و خەم و دڵەڕاوکێ چ وەك حەز، بەشێکی ئەم پرۆسە مرۆڤایانەیە بووە. (گۆران, ٢٠٢٠, لاپەڕە ١٠)

شەیدایی و پەرۆشی مرۆڤ بۆ ئایندە و زانین لەبارەیەوە، دێرینە و دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمە دێرینەکانی مێژوو، پێشـبینیکەران و کاهینـەکان، نموونەیەکی دیاری نێو مێژووی مرۆڤایەتین کە لە ڕابردوودا هەوڵیانداوە وەڵامی گونجاو بۆ ئایندە وەدەست بهێنن. (آرزو بخشنده، رمضان جهانیـان, ١٣٩٧, لاپەڕە ٦٦)

بەڵام سەرباری جیانەبوونەوەی بیرکردنەوەی ئایندەیی لە مـرۆڤ، گرنگیـدان بە بـواری ئاینـدەناسی وەک بـوارێکی لێکـۆڵینەوە، لە سـەرەتاکانی سـەدەی بیستەمەوە زەینی بیرمەندانی بە خۆیەوە سەرقاڵتر کرد. تـۆوی لێکـۆڵینەوەکانی ئایندەناسـییش لە نیـوەی یەکەمی سـەدەی بیسـتەمدا و تـۆوی سـەرەتای لەڕێی بیری بیرمەندانی وەک وێلز و ئاگبێرن-ەوە چێنرا، یەکەمین چالاکیی ئایندەناسـییش لە چوارچێوەی شـیکارێکی زانسـتییدا لە سـاڵەکانی ١٩٣٠-١٩٣٣ لە ئەمریکا، لەڕێگەی گرووپێکەوە ئەنجامدرا کە سەرپەرشتیارەکەی خودی ئاگبێرن بوو، کە لە بواری کۆمەڵناسیدا خۆی دەبینیەوە. ئەم گرووپە توانی لە ئایندەناسییدا پێشبینیی گونجاو و واقیعی بخاتەڕوو، بە تایبەت لە بوارەکانی زیادبوونی کۆچبەران و تەڵاق و ...تاد. (اختیـار, ١٣٩٣, لاپەڕە ٢)

پـاش ئەو هەوڵە، مامۆسـتایەکی زانکـۆیی ئەڵـمانی بە ناوی سـیپ لە نێوەڕاسـتی دەیەی١٩٤٠دا چەمکی ئاینـدەناسی وەک چەمکێـک بـۆ لێکـۆڵینەوە ئایندەییەکان و ڕەچاوکردنی گریمانە پێشبینیکراوەکان بەکارهێنا. لە ساڵی ١٩٤٨یشدا، (واتە ٣ ساڵ پاش جەنگی دووەمی جیهانی) لێکۆڵینەوە ئایندەییەکان بەمەبەستی جیاکاری و شیکاری داهێنـان و پێشکەوتنە بەکارهێنراوەکانی ئەڵمانیـا و یابان، وەک پێویسـتییەکی سـەربازی، لەلایەن دەزگای ڕانـدەوە لە ئەمریکا پێشنیار کران. بواری ئایندەناسی مۆدێرن لە دەیەی پەنجادا (٥٠-١٩٦٠) هەنگاوێکی دیکەی بڕی، کاتێک کتێبی "وێنای ئاینـدە"ی پـولاک لە ساڵی ١٩٥١دا و کتێبی "هونەری گریمـانەکردن"ی ڤۆتێـل لە سـاڵی ١٩٦٤دا نووسران، ئیتر بەشـێوەیەکی ڕەسمی بـوارەکە ناسـێنرا. (آرزو بخشـنده، رمضان جهانیان, ١٣٩٧, لاپەڕە ٦٦)

 لەگەڵ ئەوەشدا زیاتر لە دەیەی شەستی سەدەی ڕابردوودا، بە شێوەیەکی ڕیشەیی و سەربەخۆ لایەکی جدیتر لەم بـوارە کرایەوە. ئەویش هەنگـاوێکی کردەیی گرنگ بوو لە ساڵی ١٩٦٦ لە واشنتۆن، کە دامەزراندنی "ئەنجومەنی ئایندەی جیهان" بوو. (اختیار, ١٣٩٣, لاپەڕە 2)

بابەتە سەرەکییەکانی ئایندەناسی، هەریەک لە جۆرەکانی مومکین، ئەگەریی و خوازراو-مەتلوب- لە پێناو گۆڕانکاری لە ئێستاوە بۆ ئایندە لە خۆدەگرێت، لە ڕۆژگـاری ئەمـڕۆدا لە ژێـر ناونیشـانەکانی ئایندەناسی، لێکـۆڵینەوەکانی ئاینـدە، بـیری ئاینـدەیی، ئایندەئەندێشـی، ئاینـدەنووسی، ئاینـدەتوێژینەوەیی و توێژینەوەکانی ئایندەییدا خۆیان دەبیننەوە، چونکە تائێستاش تەباییەکی تەواو لەبارەی ناوی لێکۆڵینەوەکانی ئاینـدەوە لەنێـو لێکۆڵەرانـدا نەهاتووەتەئاراوە. (آرزو بخشنده، رمضان جهانیان, ١٣٩٧, لاپەڕە ٦٦)

ئێستا ئیتر پاش ئەو هەنگاوانە، چەندین ناوەندی ئەکادیمی و بەشی زانستی و دەزگای نێودەوڵەتیی تایبەت بە لێکۆڵینەوەکانی ئایندە دامەزراون و لەکاردان و کۆمەک بە بوارەکانی سیاسەت، ئابووری، کۆمەڵایەتی، پیشەسازی، پزیشکی، هونەر و...تاد دەکەن.

جێی خۆیەتی کە پایەکانی بواری ئایندەناسی لە بوارە کۆمەڵایەتییەکاندا بخرێنەڕوو، چونکە تێگەیشتن لە بنەماکانی ئەم بـوارە، دەروازەیەکیش واڵا دەکات بۆ وەڵامی ئەو پرسیارەی کە هاوبەشی و وشەی کلیلی ئایندەناسی و لێکۆڵینەوەکانی مێژوو چییە و لە کام کێڵگەدا هاوبەشن؟

هەر جۆرە ئایندەناسیی و بیرکردنەوەیەک لە ئایندە، پێویستی بە کرۆنۆلۆژیای ڕووداوکان و ڕەوتی یەکلەدوایەکهاتنی دیاردەکانی کۆمەڵگەیە و دەبێت پشت بەو زنجیرەیە ببەسترێت. ئایندەناس کار لەسەر ئەوە دەکات کە لە بەشێک (یەکەیەک)یان سیستەمێکی بچووک یان گەورەی کۆمەڵایەتی یان سروشتی بکۆڵێتەوە و ئایندەکانی لەبەرچاو بگرێت، ئەو لەم پرۆسەیەدا ئاگایانە یان بێئاگا، لە دیدگایەکی تایبەت لەبارەی پەیوەندیی ڕووداوەکان و زنجیرەییبوونیـان کەڵک وەردەگرێت. کە پەیوەستە بە ڕابردوو و ئێستای هەبووەوە.

ناسینی وردی ئایندەش لەسەر دوو بنەما وەستاوە:

http://doi.org/10.21928/uhdiconfrpc.pp184-194

یەکەم: ڕوونە کە ئایندە درێژەی ئێستا و ئێستاش درێژەی ڕابردووە. بەو مانایەی بە زانینی حاڵەتی یەکەیەک یان سیستەمێک لە هەر زەمانێکدا و بە زانینی چۆنێتیی پرۆسەی وەرچەرخانی ئەو سیستەمە دەتوانرێت دۆخی ئایندەی ئەو سیستەمەش لەبەرچاو بگیرێت(هەروەک چۆن حاڵەتی ڕابردووی ئەو سیستەمەش قابیلی دەرکە)، دەی ئەم جۆرە دیدگایەش لە ڕیزی فراوان و فرەچەشنی جەبرگەرایی کۆمەڵایەتی-مێژووییدا جێگەی خۆی دەگرێت و لەو دیدگایەشەوە دەتوانرێت لەڕێگەی ناسینی دۆخی ئێستاوە بەشەکانی شیرازەیەکی کۆمەڵایەتی و جۆری کارکردنی و دۆخی ئایندە و بەشەکان و کارەکانی ئایندەی بزانرێت.

دووەم: پێویستی بە ناسینی وردی هەموو سیستەمەکە (شیرازەکە) یان یەکەکە و جۆری کارکردن و جوڵەکانی بەشەکان لەگەڵ هۆکارە دەرەکییەکاندا هەیە.

لێرەوە دەردەکەوێت لە پایەی یەکەمدا، جۆرەکانی فەلسەفەکانی مێژوو، بابەتگەلێکی جۆراوجۆرییان لەمبارەیەوە خستووەتەڕوو. بۆ نموونە جەبرگەرایی ڕەها، شێوەگەلێکی فرەچەشنی لە مێژووگەرایی جۆراوجۆر، جەبری سەرووسروشتی، جەبرگەرایی زانستی و ... جوڵەی بازنەیی(چەرخەیی) لەخۆدەگرێت و یەکلانەبوونەوەی باوەڕبوون بە ڕۆڵی بێهاوتای کەسایەتی لە مێژوودا، تا شەرحی بیرکردنەوەی فەوزەویانە و باوەڕبوون بە فەوزا و هەڵبژاردنی رەها (اختيار مطلق)، لە فەلسەفە جۆراوجۆرەکاندا، لە ڕێچکە دینییەکانەوە بیگرە تا سروشتگەرایی سارتەری، لە خۆدەگرن.

لەپەیوەندی بە بنەمای دووەمیشەوە، ناسینی بەشەکانی یەکەیەک، لەلایەکەوە، لەسەر قبوڵکردنی هەبوونی پەیوەندیی عەینی لە نێوان بەشەکانی یەکەکەدا و کار و کاردانەوەی نێوانیان و هۆکارە دەرەکییەکانی یەکەکە لەلایەکی ترەوە، لەسەر قبوڵکردنی ناسینی عەینیەتی بەشەکان، پەیوەندی نێوانیان، کار و کاردانەوەیان لەگەڵ هۆکارە دەرەکییەکان وەستاوە. (اکرمی, ١٣٧٦, لاپەڕە ٦٩)

لەبارەی میتۆدەکانی ئایندەناسییشەوە، لێکۆڵەران لەسەر چەندین چوارچێوەی میتۆدی کاردەکەن، کە تا ئاستێکی زۆر سوودیان لەو میتۆدە زانستییانەی کە پێشتر هەبووە؛ وەرگرتووە، بە گشتی لانیکەم ئەم میتۆدانە بەکاردەهێنن: ١. ڕەهەند و بیری شرۆڤەیی، ٢. ڕاڤەکردن (تەفسیر - interpretation)، ٣. ئایندەبینی (پێشبینیکردن) (prospective) ٤. میتۆدی ڕەخنەیی.

بە گشتی لەم میتۆدانەدا و بە پێی تایبەتمەندی هەریەکێکیان، سەرەتا داتا و زانیاری کۆ دەکرێنەوە و بە شێوەی جیاواز تۆمار دەکرێن(input)، پاشان شیکردنەوەی داتا و زانیارییەکان، کە ئامانجی سەرەکیی دیاریکردنی ڕەوتی(مێژووی) ڕووداوەکانە(trends). لەنێو میتۆدەکاندا هەوڵی تێگەیشتن و دۆزینەوەی لایەنە شاراوەکانی ڕووداو و ئاڕاستەکان و گرێدانیان بەیەکەوە دەدرێت، پرسیاری سەرەکیشیان ئەوەیە: "لە واقیعدا چی ڕوو دەدات؟"(whats really happening?)، هەوڵدەدەن هۆکاری کۆمەڵایەتی، گوتار و جیهانبینی، تەنانەت ئەفسانەکان و کاریگەرییان لەسەر ڕووداوەکان دیاری بکرێت.

ئامانجێکی دیکەی هەندێ میتۆدەکان، سیناریۆسازییە، دروستکردنی سیناریۆ ئەوەندەی بەسوودە، دەکرێت هێندەش مەترسیدار بێت، بەتایبەت گەر زانیاری و داتای تەواو یان پسپۆڕیی نەبێت. دوورکەوتنەوە لە ئامانج یان پێشکەشکردنی سیناریۆی ناواقعی، دەرهاویشتەی ئەو کەموکوڕییانەی پێشەوەیە و لەسەر ئەو زەمینەناسی و پێدراوانە وەستاوە کە بۆ لێکۆڵینەوەکان کۆکراونەتەوە و شرۆڤەکراون. یەکێکی دیکە لە میتۆدەکان ڕەخنەگرتنە لە ڕەوتی ڕابردوو و ئێستا، پێی وایە دونیابینیی ئێستا بەردەوام لاواز و شایستەی کارتێکردن و تێکشکانە(fragile)، چونکە دەرئەنجامی سەرکەوتن یان زاڵبوونی گوتارێکی مەعریفییە بەسەر یەکێکی دیکەدا. لای لایەنگرانی ئەم میتۆدە، گوتاری مەعریفیی باو بەم شێوەیە لەمێژوودا دروستبووە و بەردەوام زاڵبوون و دابڕانی گوتاری مەعریفی لەئارادایە. (گۆران, ٢٠٢٠, لاپەڕەکان ١٨-٢٠)

لێرەوە پەیوەندی یەکانگیر و هاوبەشی نێوان ئایندەناسی لەبوارەکانی کات(ڕابردوو و ئێستا)، بنەما و میتۆدەکانی لێکۆڵینەوەی ئایندەناسی(زنجیرە و بەداواداهاتنەکان و مێژووی بەشەکی و گشتەکی یەکە و سیستەمەکان،کۆکردنەوەی زانیاری لەسەر ڕابردوو، شرۆڤە، ڕەخنەکاری و پێشبینی) لەگەڵ پێناسە، ئامانج، کێڵگەی کارکردنی مێژوودا (مرۆڤ، زانیاری و فاکت، زەمەن، تێگەیشتنەوە لە: ئێستا، ئایندە، چارەنووس، کۆمەڵگە و شارستانییەتەکان) دەردەکەوێت، چونکە ئەو چەمکانەی خرانەڕوو، بە قوڵی بابەتی تێڕامان و تیۆریزەکردن و ئامرازەکانی مێژوونووسان و فەیلەسوفانی مێژوون.

http://doi.org/10.21928/uhdiconfrpc.pp184-194

چوارەم: مێژووی ئایندەیی

ئایا مێژوو پەیوەندی بە ئایندەناسی هەیە؟ مێژوو ئایندە نییە، بەڵام ڕابردووش نییە (بە مانای تێپەڕیوو)، مێژوو پانتایی هەموو ڕەهەندەکانی ژیانە، ئاگاییە بە مرۆڤناسی و کردەکانی مرۆڤ، مێژوو ئیلهامی هەستانەوە و ئایندەدیاریکردن دەداتە مرۆڤ و گەلان، تەنانەت ئەو گەلانەش کە ژێردەستە کراون، وەک ئامازیغ، کەتەلۆنیا، ڕەسەناکانی ئەمریکا و کورد..تاد، لە ڕێی کولتوورسازی، شوناسسازی، هاوبەشیی شارستانێتی نوێیانەوە. ئەم بووژانەوەیە مەرج نییە تەنها لە سەرمایەی سیاسی و دەسەڵاتەکەیدا بێت، هەندێجار لە سەرمایەی کولتووریی، بازرگانی، هەژموونی شوناس و بەشداریی کارای کۆمەڵی مەدەنی وڵاتان و کۆمەڵگەی جیهانی دا دەکات. (رقابی, ١٣٦٢, لاپەڕە ٣٩٢)

بۆیە پەیوەندییەکی یەکانگیر لەنێوان فەلسەفەی مێژوو و ئایندەناسی و چارەنووسی مرۆڤایەتیدا درووستبووە و وشەی چارەنووس و ئایندە دوو چەمکی کلیلی نێو مێژوو و مێژوونووسینن. لەبەرئەوەی ئایندە ئەو دنیایە کە دێت، نەهاتووەکانن کە دەبنە ئایندە. مێژووش هەر هەمان ڕەوتە کە ڕابردوو دەنووسێتەوە، ئێستاش و داهاتووش دەنووسێتەوە.

بەشێکی زۆر لە مێژوونووسان لە کۆن و نوێدا هەوڵیانداوە لە هۆکارە جوڵێنەرەکانی نێو مێژوو بتوێژنەوە ئەمەش وەک هەوڵێک بۆ کەشف و بەیانکردنی لۆژیکی بۆ "مێژووی ئایندەیی" یان ئەو ڕووداوانەی کە لەپێشەوەن و ڕوودەدەن، مێژوونووس بەدووی ئەو یاسا گشتیانەوەیە کە لەڕووداوەکانەوە هەڵیاندەگۆزێ و لە داهاتووشدا گەر بەو گۆڕاو و زەمینانەوە دروستببنەوە هەمان ئەنجامیان دەبێت. ئەم دیدگایە تێگیشتنی قوڵ لەبارەی دۆخی سیاسی، کۆمەڵایەتی و ئابوورییەوە دابین دەکات و دەیانخاتەوە خزمەت هەڵسانگاندن و بیرکردنەوە لەئایندە و ژیانێکی باشتر بۆ مرۆڤ. لێرەدا فەلسەفەی مێژوو وردتر بە هانای مێژووەوە دێت و لەڕێگەی ڕێباز و میتۆدەکانییەوە ڕۆحی ڕووداو و یاساکانی ڕوودانیان دەردەهێنێت. بۆ ئەمەش بەڵگە مێژووییەکان و فاکتەکانی لەپێناو تەواوکردنی دیدگامێژووییەکە لەکۆنتێکستێکدا ڕێکدەخاتەوە و لەسەر ڕابردوو و ئایندە ڕامانەکان دەخاتەڕوو. ئەمەش پێویستی بە کۆشانێکی هزریی هەیە تا ئەو دەزوو نەپچڕێت کە لەنێوان ڕابردوو و ئێستا و ئایندەدا ڕۆڵ دەبینێت و درێژبوونەوە و پێکەوەبەستنی کاتی و شوێنی خۆی هەیە. (هاشم یحیی الملاح و آخرون, ١٩٨٨, لاپەڕە ٢٨)

نووسینەوەی مێژوو، سەرەڕای ئەوەی ئامانجێکی بریتییە لەخزمەتکردنی ئێستا و ئایندە، لەگەڵ ئەوەدا فەلسەفەی مێژووش کاری ئەوەیە حیکمەتی ئەزەلی لەبارەی چارەنووسی مرۆڤەوە لە ڕێگەی مێژووەوە هەڵبگۆزێت. (هاشم یحیی الملاح و آخرون, ١٩٨٨, لاپەڕە ٢٩)

ڕەنگە کەم مێژوونووس هەبن بەو توندوتۆڵییەی توینبی(١٨٨٩-١٩٧٥) ئایندەناسی و مێژوویان پێکەوە گرێدابێت، ئەو نەک تەنها گرێی داونەتەوە بە یەکەوە بەڵکو لەبارەی ئایندەسازییشەوە، ڕوانگەی خۆی خستووەتەڕوو و پێی وایە ئایندە لەلایەن "دەستەبژێرێکی داهێنەر"ەوە بونیاددەنرێت: ئەو دەستەیە لاسایی ڕێوشوێنە کۆنەکان ناکەنەوە و ڕێگای نوێ دەگرنەبەر و زۆرینەیەکی خەڵکیش دوایان دەکەون. ئەو لە کارە مێژووییەکانیدا هەمیشە جۆرە یاسایەک هەڵدەگۆزێ کە بەکەڵکی ئەمڕۆ و ئایندەی مرۆڤ بێت و چییەتی مێژووییشی بەو ئاقارەدا ئاراستە دەکرد. بۆ نموونە لەبەرگی پێنجەمی کتێبی "لێکۆڵینەوەی مێژوو"، لەڕێی گێڕانەوەی چەند ڕووداوێکی نێو مێژووی ڕۆمان، بابل، ئینگلتەرا، هیند، ئێرانی و عوسمانی...تاد، چنراوێکی مێژوویی ورد، لەبارەی ڕۆڵی دەستەبژێری کۆمەڵگە پێشکەشدەکات و ڕوون ڕۆڵیان لەئاوەدانی و برەوسەندندا و لە وێرانکردنی میراتی شارستانی هەر دەوڵەتێکیشدا دەخاتەڕوو. (تاملین, ١٣٨٧, لاپەڕەکان ١٤١-١٥٢) ڕاشکاوانەتر لەمەش دەڵێت: "لەتەواوی ڕووداوە مێژووییەکاندا، ئەوە تاکە یان لانیکەم کەمینەی دەستەبژێری خەلاقە، کە داهێنان {ئایندە} دەخوڵقێنن" (تاملین, ١٣٨٧, لاپەڕە ٤٦)، دیارە کە هەموو داهێنانێک لە ئایندەدا ڕوودەدات و دووبارەش نییە.

توینبی هۆکارەکانی گەشەی شارستانی لەڕوانگەی تیۆرەکەیەوە (یەخانگیریی و وەڵامدانەوە-التحدی و الاستجابة) دەخاتەڕوو، کرۆکی کارەکەشی لەسەر گۆڕاوەکانی سروشت و تاکی داهێنەر و کەمینەی داهێنەرە، کە دەتوانێت ئایندە و چارەنووسی هەر شارستانییەتێک ئاراستە و دروستبکات. پێیوایە هەر کۆمەڵگەیەک کە ڕووبەڕووی یەخەگیرییەک لە مەیدانێکدا دەبێتەوە دوو شێوە وەڵامدانەوەی هەیە:

یەکەم: وەڵامێکی نەرێنیی ڕابردووگەرانە و پێشینەپەروەری، کە ئەمە پێشکەوتن و ئایندەیەکی باش ساز ناکات، چونکە چاوی لە ڕابردووە و وەڵامی سەردەمیانەی پێ نییە.

دووەم: وەڵامێکی ئەرێنی ئایندەخوازییانە(Futurism)، کە خۆی لە ڕوانین لە دوارۆژدا دەبینێتەوە، کە ڕەوتێکی گونجاوە و بەرەو ئایندەیەکی باش و پێشکەوتن کۆمەڵگەدا دەستەبەردەکات. (میکە, ٢٠٠٤, لاپەڕەکان ١٦٣-١٦٤)

ئەڵبەت هێندەی ئاراستەی بەرەو ئایندەی توینبی، لە بەهاوچەرخکردن و ئێستاییکردن و سوودمەندکردنی مێژوودا، بێندێتۆ کرۆچێ(1866–1952) هەنگاوی ناوە، کرۆکی فەلسەفەی کرۆچێ لەسەر جیاوازی مەعریفەی مێژوویی و مەعریفەی زانستییە. پێیوایە کار و دەرئەنجامە زانستییەکان نە ڕاستن و نە درۆ، بەڵکو تەنها سودبەخش و کاریان لەتیۆریە زانستییەکاندا ئەوەیە کە مرۆڤ توانامەند بکەن کۆنترۆڵ و ڕکێفکاریی و پێشبینیکردنی دیاردە

http://doi.org/10.21928/uhdiconfrpc.pp184-194

سروشتییەکان بکات. مەعریفەی ڕاستینە مەعریفەی مێژووییە. ئەو مێژوونووس لە ڕووداونووسەکان جیادەکاتەوە و لای وایە مێژوونووس پێویستە لەگەڵ یەک یەکی ڕووداوەکانی ڕابردوودا ژیان بکات و ئەوانە زیندوو بکاتەوە، ئەوەی ڕوویداوە لە تەجەلیبوونی بیر و هەست و ویژدانیاتی مرۆییانە ببینێت و هەموو ئەوانە سەرلەنوێ لە بیر و ئاگایی خۆیدا بنیاد بنێتەوە و وەبەرهێنێتەوە. بەباوەڕی کرۆچێ ئەم ناواخنگەریە(باطنی)ی ئەزموونی مێژووە کە وەسف و ڕاڤە و بنەما و دەرک و تێگەشتن ناوەکیی لە مێژوو دەردەهێنێت. هەر لەم ڕووەوە بوو کە دەیووت "هەموو مێژوویەک مێژووی هاوچەرخە"، ئەو وای دەبینی مێژوو بێجگە لە ڕۆح یان ئاگایی شتێکی دیکە نییە. (کروچە, ١٣٨١, لاپەڕەکان ٨-٩) ئەمەش بەو واتایە دێت کە سەرجەم گێڕانەوەکانی مێژووی کۆن و نوێ نەک ڕابردوو نین، بەڵکو دەبنە مێژووی هاوچەرخ کە دووبارە سود و کەڵکیان لێوەردەگیرێت، کاتێک ئاگایی و بیر و جەوهەرەیان لێ هەڵدەهێنجرێت و لە ڕابردوو دەردەچن.

بۆ ڕوونکردنەوەی ئەم تێزە، کرۆچێ دەڵێت مێژووی هاوچەرخ یان مێژووی ڕابردوو مێژوویەکە ئامادەگی ئێستای هەیە، لە حاڵەتی ڕەخنە و هەڵسەنگاندنیدا دێتە دنیای هەبوون و زیندوویتی وەردەگرێت، لەمەشدا هیچ گرنگ نییە ئەم مێژووەی ڕابردوو هی هەزار ساڵ پێش یان سەعاتێک لەمەوبەر بێت. چونکە مەرجی بوونی ئەوەیە لە گیانی مێژوونووسدا هەست و سۆز و جۆرە نۆستالجییەک بخرۆشێنێ. هەر مێژوویەک بۆ ئەوەی هاوچەرخ بێت بەو مانایەی زیندوو بێت و بەکەڵک، دەبێت لە حاڵی ئێستادا ئامادەیی وەرگرێت، هەر لێکۆڵینەوەیەکیش لەبارەی ڕابردووەوە، پەیوەندی بە بیر و حاڵی ئێستاوە هەیە، لەبەرئەوە ئەو ڕووداوەی ڕابوردووە نەک وەڵامدەرەوەی هەست و پەیوەندی بە ڕابردووە نییە، بەڵکو وەڵامدەرەوەی پرس و حاڵی ئێستایە بۆیە لێی دەکۆڵرێتەوە! چونکە لەگەڵ ژیانی ئەمرۆدا یەکدەگرێت. هەر لەبەرئەم بەستنەوەی ڕابردووەیە بە ئێستاوە کە مێژوو دەبێتە "مامۆستای ژیان" لای کرۆچی. (کروچە, ١٣٨١, لاپەڕە ٩)

کرۆچێ لە بەئێستا و هاوچەرخکردنی مێژوودا ئاوا تێدەگات کە "مێژووی ڕاست مێژووی هاوچەرخە" (ملائی توانی, ١٣٨٧, لاپەڕە ٥١)، دیارە کە هاوچەرخیەکەی مەبەست لە یەککگرتنیەتی لەگەڵ ژیانی ئەمرۆییدا، نەک لەڕابردوودا ژیان و داستان گێڕانەوە.

دەردەکەوێت کە مێژوو کاتێک مانا وەردەگرێت کەبەکەڵک و لەگەڵ ڕۆحی ئێستا و ئەندێشەی ئەمرۆ و ئایندەی کۆمەڵگەدا یەکبگرێتەوە ئەوسا ناودەنرێت مێژوو، بەکورتی مێژوو ئەوەیە کە شایستەیە بۆ ژیانی مرۆڤ و هەر بۆ ئەوەش دەگێڕدرێتەوە.

پێنجەم: مێژوونووس لە نێوان ڕابردوو و ئاینده و خەیاڵدا

١- مێژوونووس و ڕابردووگەرایی

بەشێک لە لێکۆڵەران لە سەر باوەڕێکی قاڵبگرتووی بێرێشە ڕاهاتوون و واتێدەگەن مێژوو ئەوەیە کە ڕابردووە، یان لانیکەم سی ساڵێک تێدەپەڕێت ئەوسا مێژووی ڕووداوێک دەنووسرێتەوە! بە چەند بەڵگەیەک دەکرێت ئەم دیدگایە وەڵامبدرێتەوە:

لە ڕێبازی لێکۆڵینەوە مێژووییەکاندا گرنگە سەرچاوەکان دەستەیەکی گێڕانەوەکان بن، ئەو سەرچاوانەش نیشانەی وردی توێژینەوەکە و سەلیقەکاریی و وردی لێکۆڵەرەکە دەردەخەن، کەواتە تا ڕووداوەکان زووتر بنوسرێنەوە دەستەیەکترن.

ئەو سەرچاوانە کاتێک قۆناغێکی مێژوویی دەخەنە بەر شیکار و گێڕانەوە و لێهەڵێنجانی نوێووە، لەبەرئەوە گرنگ نین کە مێژووی ڕابردووی دووری خۆیان نووسیووەتەوە بەڵکو گرنگیان لە هاوچەرخبوونی ڕووداوەکانە. لە سەرچاوە دێرینەکاندا بۆ قۆناغەکانی مێژووی دێرین، ناوەڕاست، نوێ و هاوچەرخی کوردستان، بۆ نموونە دەگەڕێنەوە بۆ هەریەک لە هیرۆدۆت، زەینەفۆن، تەبەری، مەسعودی، بیرونی، مەستورەی ئەردەڵانی و ڕەفیق حیلمی و ..تاد. ئەمانە هەریەک مێژووی قۆناغەکەی خۆیان بۆ ئێمە دەبێتە سەرچاوە. بۆ نموونە تەبەری لەبەر ئەوە گرنگ نییە کە مێژووی ئادەم و حەوا تا ساسانییەکانی بە خورافات و واقیعەوە گواستووەتەوە، بەڵکو ئەو ڕووداوانەمان لاگرنگن کە نزیکی تەبەری بوون، بۆیە ئەوانەی لێی وەردەگرین و بۆ ڕووداوی دیکەی پێشتر سەرچاوە پێشترەکان وەردەگرین، بۆنموونە بۆ کۆنتر دەچینە لای هیرۆدۆت، بەتلیمۆس یان زەینەفۆن..تاد.

زیاتر لەمانەش مێژوونوس پێویستیی بە ئامرازی دیکەی وەک بەڵگاندن و خەیاڵ و پێشبینی هەیە، چونکە هەم ڕووداوەکان بە تەواوی لەبەردەستی مێژوونووسدا نین و هەم مێژوونووسیش تەنها گوێگر و گێڕەرەوە نییە. بۆیە مێژوونووس بۆ ساغکردنەوە و وێناکردنی ڕەهەندەکانی ڕووداو جیا لەو هەنگاوانەی پێشتر لە ئاماژەیان پێدرا، بە جۆرێک پێویستی بە ئامرازی خەیاڵە بۆ تەواوکردن و گەیاندنی بازنە پچڕاوەکان و سەرەداوەکان بە یەکتر.

٢- مێژوونووس و ئامرازی خەیاڵ

هەندێک باوەڕیان وایە، مێژوو نەک ڕابردووگەرێتی نییە، بەڵکو شێوەیەکە لە شێوەکانی ئەدەبی خەیاڵی (Fiction)، بەگشتی مێژوونووس وەک نووسەرێکی ڕۆمانی مێژوویی، پێویستە کارەکتەرەکانی نێو ڕووداوەکانی بە جلوبەرگ و ڕەفتارەکانیانەوە وێنابکات، ئەمەش سوودوەرگرتنە

http://doi.org/10.21928/uhdiconfrpc.pp184-194

ڕوخســارییەکەی مێژوونووســە لە خەیاڵ، بەڵام لەوە گــرنگتر ئەوەیە ســوودی بونیــادی لە نووســینەوەی مێژووەکەیــدا لە خەیاڵ وەربگرێــت. ئەم سوودوەرگرتنە لە خەیاڵ لە داستانێکدا دەردەکەوێت کە مێژوونووس بۆ پەیوەستکردنەوەی خاڵە جێگیرەکانی پێدراوەکانی بەکاری دەهێنێت.

دەتوانرێت لە پێنج ڕووەوە پێویستی مێژوونووس بە خەیاڵ ڕوونبکرێتەوە: ١. بۆ وێناکردنەوەی مەیدانێکی ڕووداوێکی ڕابردوو. ٢.بۆ هەڵێنجان لە خاڵێکی جێگیری بونیادیی نێو ڕووداوگەلێک. ٣.بۆ گریمانەکردن بۆ ئەو ڕووداوانەی کە پێچەوانەی واقیع دێنەبەرچاو و پاشان هەڵسەنگێنرێن. ٤. بۆ ڕاڤەکاری، کاتێک هەموو ڕەهەندەکانی کەسایەتییەک یان ڕووداوێک (بۆ نموونە ژیان و بەسەرهاتی هیتلەر) لێکۆڵینەوەی لێ دەکرێت و بە جۆرێکی تایبەت گوازرشت دەکرێتەوە. ٥.بۆ دروستکردنی دیدگا(ڤیژن). هەر لەبەرئەم هۆکارانە بوو ترور ڕۆپێر دەیوت "خەیاڵکردن مێژوونووسێکە، کە هێزە شاراوەکانی گۆڕانکاری دیار و ئاشکرا دەکات". (استنفورد, ١٣٩٢, لاپەڕە ٢٠٨)

شەشەم: مێژووی ئاینده، لە پرۆگرامی پەروەردەییدا

ئایا دەکرێت مێژووی ئێستا و سبەینێ و ئاینده بنووسرێتەوە؟

یەکێک لە پەرەسەندنە جۆرییە کاریگەرەکانی نێو بواری پرۆگرامی مێژوو لە بواری پەروەردەدا، "مێژووی ئاینده"یە(Future History).

گەر پێناسەکەی سەخاوی(١٤٢٧-١٤٩٧م) پەسەند بکەین کە تەوەری گرنگیپێدانی مێژوو، مرۆڤ و کات(زەمان) بێت و سودی مێژووش بریتی بێت لە مەعریفە و دەستکەوتنی وردەکاریی کاروبار و ڕووداوەکان و تێگەیشتن بێت لە هۆکار و زەمینەکانی هاتنی سبەینێ (دوارۆژ) بێت (السخاوی, ١٩٨٦, لاپەڕەکان ١٨-١٩). دەردەکەوێت مێژوو تەنها ڕابردووگەری نییە، سبەینێ و ئاییندەشە هەم مرۆڤ و هەم کات و هەم ڕووداو مکان لە خۆدەگرێت، بەڵکو ڕەوت و ڕێبازی بیرکردنەوەیە لە کاروباری مرۆیی لە ڕابردووەوە تا ئاینده.

هەڵەیەکی باوە کە زیاتر ئەو فۆرمە بەسەر مێژوودا وێناکراوە، کە ڕابردووگەر و چیرۆکپەروەرە، کاتێک کۆڕای مێژوونووسانی کۆن و نوێ، لەسەر ئەوە بێت کە مێژوو بۆ ناسینی ڕابردوو و ئاراستەکردن و بەرێوەبردنی ئێستا و ڕاڤەی ڕووداوەکانی بێت و چرای ڕۆشنکەرەوەی ئاینده و ئامادەگییەکانی و تواناکان و دەرفەت و تەگەرەکانی بەردەمی بێت، کەواتە هیچ پێویست ناکات مێژوو خۆی لە ڕابردوویەکی دوور و دێرین و چیرۆکئامێزدا قەتیس بکات. کاری تەنها گێڕانەوەی ڕەوتی ڕووداو بە بێ ڕوونکاریی لە هۆکاری ئەوەی کە ئەو ڕابردووە بەرهەمهێنەری ئێستایە و لێشبگەڕێت و ڕاڤە و لێکدانەوە نەکات بۆ ئەو زەمینە مێژووییە و ڕووداوانە کە کاریگەر و بەرهەمهێنەری یەکێک لە ئاییندەکان دەبێت.

دەوترێت "ئاینده بەرهەمی مێژوو"ە، بە دیوێکی دیکە گەر ئامانجی مرۆڤ و ڕوانینی لە مێژوو بۆ ئەوەبێت کە دنیایەکی باشتر و ڕوون بناسێت و چاوەڕێی بکات و هەوڵی کۆنترۆڵی ئەو ئاییندەیە بدات و زەمینەسازی بۆ ئامادەبکات، کەواتە مێژوویەک بە بێ ئەمە ڕابردوویەکی وەهمییە.

ڕەنگە بێندیتۆ کرۆچی، لەبەرئەوە بووبێت کە وتی: مێژووی دێرین بوونی نییە و هەمووی هاوچەرخە. دیارە لێرەدا مەبەستی ئەوە بوو کە مێژووی ڕابردوو، لەوەدا مێژووە کە بەکەڵکی ئەمڕۆ و سبەینێ بێت، لەوەدا مێژووە کە ئەمڕۆ کارمان بە ڕووداوێک هەبوو ئەوە دەبێتە مێژوو و کارمان بە ڕووداوێکیش نەبوو و ڕۆڵی نەبوو لە ئاراستەکردنی مێژووی ئەمڕۆ و سبەینێ و ژیانمان، ئەوە مێژوو نییە، چونکە مێژوو خۆی ئەو تۆمارەی مرۆڤە کە شایستەی گێڕانەوەیە، نەک شکۆدارکردنی ڕابردوو.

وڵاتەیەکرتووەکانی ئەمریکا، وەک چۆن لە بواری پەروەردەدا، دەسپێشخەر و گرێدەری پەروەردەی مەیدانی و تیۆری بووە و جۆن دیوی لەمەدا بە ڕچەشکێنی ئەو پرۆسەیە دادەنرێت، هەروەها لە بواری مێژوودا دەسپێشخەربوون بۆ گرێدانەوەی مێژوو و ئاینده و مەیدانی پراکتیکی و کاریگەریی. ئەمریکییەکان لە چوارچێوەی پاکێجی تویژینەوە کۆمەڵایەتییەکاندا، پرۆگرامێکیان دارشتووە بە ناوی "مێژووی ئاینده"وە، لە قۆناغەکانی ئامادەیی و هەندێک زانکۆکاندا جێگیر کراوە. (عثمان, ٢٠٢٠)

یەکێک لە گرفتەکان و ئاراستەکانی دانان، ئامادەکردن و نووسینەوەی پرۆگرامەکانی مێژووی نێو بواری پەروەردە و فێرکردن، مەسەلەی ڕابردووگەری و زۆر جەختکردنەوەیە لە سەر داستان و قارەمانێتی و سیاسەتە گشتییەکان و سەرکردەکان، لە کاتێکدا گەر مێژوو ڕۆڵدار بێت لە هەڵبژاردنی ئاییندەکاندا و بەرچاوڕۆشنی بێت بۆ ئاییندەبینی، دەبێت:

١. زیاتر بە دووی مێژووی ورد، زارەکی، چین، دەستخاڵییەکان، پیشەگەر، زانستەکان، هونەر و وێژە، ناوچەکان و مێژووی خەڵک و دۆخی کۆمەڵایەتیەوە بێت، ئەمەش بەومانایەی کە لەو مێژووانەدایە دەتوانرێت وەڵامی ئەو پرسیارانە وەرگیرێت: چی ڕوویدا؟ بۆچی گەیشتینە ئێرە؟ کە بناغەی وەڵامدانەوەن بۆ پرسیاری چی ڕوودەات لە ئاییندەدا؟"ی تویژینەوە ئاییندەییەکان. پاشان بە وەڵامی ورد و بەشەکی و دۆزینەوەی لایەنە پێچاوپێچەکانی لاپەڕەکانی ڕەورەوەی مێژووی کۆمەڵگەیەک یان چینێک یان ڕووداوێک دەرک بکرێت و وێنا بکرێت. چونکە مێژووی گشتی،

http://doi.org/10.21928/uhdiconfrpc.pp184-194

سیاسیی، سەرکردەمیحوەر و پاڵەوانساز، زۆرجار بایەخ ناداتە وردەکاریی و هۆکار و گۆڕاوە ژێرخانیی و کۆمەڵایەتییەکانی نێو ڕووداوەکان فەرامۆش دەکات و ڕاڤەکانیشی گشتی، خێرا، زووتێپەڕ و سادە دەبن. بە وەڵامی ورد و بەشەکی ڕوانینی مێژوویی، کۆمەککاری زانستەمرۆییەکان و توێژینەوەئایندەییەکان دەکات و دەشبێتە بناغەی مێژووی سبەینێ و سیناریۆسازیی ئایندەیی.
ڕەنگە لە مێژوونووسە دێرینەکاندا کەم کەس وەک سەخاوی ورد و پڕ ئەو بوارە فەرامۆشکراوانەی مێژووی لە پێناسەکردنی مێژوودا جێکردبێتەوە، ئەو تەنانەت لە پێناسەکەیدا لەسەر ئاستی ستوونی و زەمەنییەوە سبەینێ و ئایندەی دنیا و دوارۆژ و کۆتایی دنیاش بە ئەرکی مێژوو و وردبوونەوەی مێژوو دەزانێت. لەسەر ئاستی ئاسۆییش نووسینەوەی ڕووداوەکان و گۆڕانکارییە کۆمەڵایەتییەکان لە تەختوتاجەوە تا ڕووداوی کۆمەڵایەتی و گۆڕانکارییە سەرەتاییەکانی چینەکانی کۆمەڵگە و سەرجەم چالاکی مرۆڤ بە ئەرکی مێژوونووسینەوە دەناسێنێت. (السخاوی, ١٩٨٦, لاپەڕە ١٨)
٢. دووەم بیرکردنەوە لە مێژووی بەدیل و ئایندەیی، مێژووەکانی هەنووکەیی و دوارۆژ (سبەینێ)، تێڕامان لە چارەنووس، ڕۆحی ڕووداو و چییەتی ڕووداو ، پێویستی هەنووکەییە و دەبێت بخزێنرێنە نێو پرۆسەی نووسینەوەی پرۆگرامی مێژوویی لە بواری پەروەردەدا، کە ئەمەش کردەیەکی نامۆ نییە بە مێژوو، بەڵکو ئەرکی مێژووە و ئەم بوارانە لە پێناسە سەرەکی و دێرین و نوێکانی مێژوودا جێکراونەتەوە.
فەرامۆشکردنی ئەم دووخاڵە هەم مێژوو دەبێتە حیکایەتخوانی و ڕابردووگەریی، هەم فاکتەرێک نابێت بۆ ئایندەبینی و تێگەیشتن و ڕۆڵبینین لە بڕیاری سیاسیی، جوڵەی کۆمەڵایەتی و ئایندەناسییدا.

دەرئەنجام

١. هۆشیاریی مێژوویی ڕێگایەکی سەرەکییە بۆ ئایندەناسی و هاوکاری بوارەکانی: ئەندێشەی مرۆڤ، هەوڵدەدات مێژووی هەموو ڕابردوو تا ناکۆتا هەڵبداتەوە، دیسانەوە هەر ئەندێشەی مرۆڤ دەیەوێت مێژووی ئاینده تا ناکۆتا بنکۆڵ بکات، ئەم دوولا پێچەوانەیەی شارستانێتی مرۆڤایەتی کۆدەکاتەوە و دەیانباتە ژێر جەختکردنەوە و وردبوونەوە عەقڵییەکانی خۆیی و شوناسیان بۆ دیاریی دەکات و سیناریۆسازییان بۆ دەکات و وەبەرهێنانی فرەڕەهەندییان لێدەسازێنیت. واتە وێناکردنی جیهانی خۆی لەم پێدراوە مێژووییەی ڕابردوو و سبەینێ هەڵدەهێنجێت. دواجار ئەمانە هەم کارتێکراو و هەم کارتێکەری بیری مرۆڤ و جوڵەکانییەتی. (رقابی, ١٣٦٢, لاپەڕە ٣٩٢) لەدێرینیشەوە هاتووە ئەوەی ڕابردووی نەبێت ئێستا و ئایندەشی نابێت.ئەم گوزارشتە لە خۆڕا نەهاتووە، بەڵکو تێڕامان و تیۆریزەکردنەوەیە بە تێگەیشتنی قوڵەوە بۆ ڕووداوەکانی ڕابردوو کە لەڕێی توێژینەوە مێژووییەکان و میتۆدەکانییەوە خراونەتەڕوو و ڕابردوو دهێنێتە ئێتسا بۆ زیندووکردنەوە و ئێستاییکردنی نەک گەڕانەوە بۆی.
٢. مێژوو تەنها کارکردن نییە لە ڕابردوودا، تەنانەت مرۆڤ گەر لە ئێستادا بیرکاتەوە دیسان دەبێتە ڕابردوو، کەواتە یان لە ڕابردوودایە بە چەقبەستنی یان لە ئایندەدایە بە کارکردن لەسەر ئایندەیەکی باشتر، چونکە ژیان جیا لە خێراییەکەی یان دەتخاتە نێو ئایندەیەکی نەرێنییەوە کە هەر پەراوێزێکی ڕابردووە، یان لە هەناویدا ئایندەیەکی باش سەرهەڵدەدات. بۆ دەرککردنی گەشە و وەستانەکانی ڕابردوو و کەڵک وەرگرتن لێیان پێویستە لە مێژوو کەڵک وەربگیرێت وەک کرۆچی دەڵێت زیندوو بێت و لەگەڵ ڕۆحی ئێستادا یەکبگرێت تا هەم بۆ پەند و هەم بۆ گوتارسازی و کولتوورسازی ئاراستەکار بێت.
٣. هەر لێکۆڵینەوەیەکی مێژوویی کاتێک دەتوانێت لە بۆتەی مێژوودا بێت نەک ڕابردوو و گێڕانەوەی ڕووت، پێویستە قوڵبوونەوە و ڕۆحی ئێستا و ئاینده و بە وتەی ئیبن خەلدون حیکمەتی لێ هەڵێنجرێت، ئێستا و ئایندەی پێ ئاراستە بکرێت بەرەو هەڵبژاردنی یەکێک لە ئاینده باشەکان.
٤. هاوبەشییەکی توندوتۆڵ لە نێوان لێکۆڵینەوەکانی ئایندەناسی و لێکۆڵینەوە مێژووییەکان و فەلسەفەی مێژوودا هەیە، ئەم هاوبەشییەش خۆی لە ئامانج، ئەرک و میتۆد و دەرئەنجامدا دەبینێتەوە.

http://doi.org/10.21928/uhdiconfrpc.pp184-194

سەرچاوەکان

کتێب:

۱. **استنفورد, مایکل. ۱۳۹۲.** *درآمدی بر تاریخ پژوهی.* [ترجمه] مسعود صادقی. تهران : انتشارات سمت, ۱۳۹۲.

۲. **البیهقی, علی بن زید (ابن فندق). ۱۳۶۱.** *تاریخ بیهق.* تهران : ب.ا, ۱۳۶۱.

۳. **السخاوی, شمس الدین. ۱۹۸۶.** *الاعلان بالتوبیخ لمن ذم اهل التاریخ.* [تحقیق] فرانز روزنتال. [ترجمه] صالح احمد العلی. بیروت : موسسة الرسالة, ۱۹۸۶.

٤. **العابدینی, رمضان زین. ۱۳۸۸.** *تاریخ نگاران و مکتبهای تاریخ نگاری در اسلام.* تهران : انتشارات چاپخش, ۱۳۸۸.

٥. **انور حسین عبدالرحمن و عدنان حقی شهاب زنکنة. ۲۰۰۷.** *الانماط المنهجیة و تطبیقاتها فی العلوم الانسانیة و التطبیقیة.* بغداد : ب.م, ۲۰۰۷.

٦. **بدلیسی, شرفخان. ۱۳۷۷.** *شرفنامه.* [تحقیق] ولادیمیر ولییامینوف. تهران : نشر اساطیر, ۱۳۷۷.

۷. **توینبی، آرنولد. ۱۳۸۷.** *گزیده آثار توینبی. گردآوری:* تاملین, فردریک. تهران : انتشارات امیرکبیر, ۱۳۸۷.

۸. **حضرتی, حسن. ۱۳۹۱.** *پژوهش در تاریخ شناسی.* تهران : پژوهشکده امام خمینی, ۱۳۹۱.

۹. **ابن خلدون, ولی الدین عبدالرحمن بن محمد. ۲۰۰٤.** *مقدمة ابن خلدون.* [تحقیق] عبدالله محمد الدرویش. دمشق : دار یعرب, ۲۰۰٤. بەرگی ۱.

۹. **عثمان, عید عبدالغنی. ۲۰۲۰.** تعلیم تاریخ المستقبل و تکوین الوعی المستقبلی. *التربیة الحدیثة New Education.* [بڵاوکردنەوە] ۱۰ ۱ ۲۰۲۰. [بەردەست ۱۵ ۲ ۲۰۲۱.] http://bit.ly/38lCtDz.

۱۰. **کالینگود, رابین جورج. ۱۳۸۹.** *مفهوم کلی تاریخ.* [ترجمه] علی اکبر مهدیان. تهران : انتشارات کتاب آمه, ۱۳۸۹.

۱۱. **مسکویه, احمد بن علی. ۱۳۷٦.** *تجارب الامم.* [ترجمه] ابوالقاسم امامی و علی نقی منزوی. تهران : انتشارات سروش, ۱۳۷٦.

۱۲. **ملائی توانی, علیرضا. ۱۳۸۷.** *درآمدی بر روش پژوهش در تاریخ.* تهران : نشر نی, ۱۳۸۷.

۱۳. **هاشم یحیی الملاح و آخرون. ۱۹۸۸.** *دراسات فی فلسفة التاریخ.* طبعة الاولی. موصل : دار الکتب للطباعة و النشر, ۱۹۸۸.

۱٤. **همدانی, رشیدالدین فضل الله. ۱۳۸٦.** *جامع التواریخ، تاریخ آل سلجوق.* [تحقیق] محمد روشن. تهران : انتشارات میراث مکتوب, ۱۳۸٦.

- بڵاوکراوە:

۱٦. **رقابی, حیدر. ۱۳٦۲.** *آینده بحثی در فلسفه تاریخ.* تهران : دانشگاه تهران, پاییز ۱۳٦۲, دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه تاریخ, ژمارەکانی ۱و۲و۳و٤, صص ۱۰۱-۱۰٤.

۱۷. **آرزو بخشنده، رمضان جهانیان. ۱۳۹۷.** *آیندەپژوهی.* تهران : تهران, شهریور ۱۳۹۷, دوماهنامه مطالعات کاربردی در علوم مدیریت و توسعه, صص ٦٥-۷۱.

۱۸. **اختیار, مهدی احمدی. ۱۳۹۳.** *آیندەپژوهی در تاریخ.* تهران : www.Sid.ir, ۱۳۹۳. سومین همایش ملی آیندەپژوهی. شماره3.

۱۹. **اکرمی, موسی. ۱۳۷٦.** *آیندەشناسی و آیندەنگری.* تهران : نی ناو, تابستان و پاییز ۱۳۷٦, رهیافت, شماره ۱٦, صص 68-75.

۲۰. **میکە, هەردی مەهدی. ۲۰۰٤.** *دیدی ئارنۆڵد توینبی بۆ گەشەکردن و داڕمانی شارستانیەتەکان.* سلێمانی : ۲۰۰٤, هەژان, ژمارە۱۳, لاپەڕەکان ۱٥۹-۱۷۰.

۲۱. **واسعی, سیدعلیرضا. ۱۳۸۸.** *غایتمندی تاریخ.* تهران: پاییز ۱۳۸۸, تاریخ اسلام, ژماره۳، سال دهم مسلسل ۳۹, صص٤۷-۷۹.

۲۲. **گۆران, یوسف. ۲۰۲۰.** *لێکۆڵینەوەکانی ئایندەناسی پوختەیەکی تیۆری.* سلێمانی: سەنتەری لێکۆڵینەوەی ئایندەیی, ۱ ٥ ۲۰۲۰, ئایندەناسی, ژمارە ۱, لاپەڕەکان ۱۰-۲۹.

۲۳. **کروچە, بندتو. ۱۳۸۱.** *مباحثی در فلسفه تاریخ: تاریخ و وقایع نگاری.* تهران : تهران, بهمن و اسفند ۱۳۸۱, بخارا, شماره۲۸, صص ۷-۱۷.

سایتەکان:

۲٤. **مدیریت پژوهش مرکز طرح، ۲۰۲۱.** تعاریف و مفاهیم آینده پژوهي. *برنامه و ارزیابی سیما.* [نشر] ۲۰۲۱. [دسترس: ٥ ۳ ۲۰۲۱.] http://bit.ly/3sT2l1I .

۲٥. *مرکز مطالعات آیندەپژوهی و توسعه پایدار.* **۱۳۹۱** . تعریف آیندەپژوهی. [نشر] ۱٥ ۸ ۱۳۹۱. [دسترس: ٥ ۳ ۲۰۲۱.] https://ayandehpajoohi.blog.ir/post/16.

http://doi.org/10.21928/uhdiconfrpc.pp184-194